

УДК 159.938.3:378

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ПСИХОЛОГІВ

Іващенко О.А., викладач кафедри психології
Уманський державний педагогічний університет

У статті розглянуто методики визначення рівня розвитку таких моральних цінностей, як відповідальність, доброзичливість, повага, співчуття, та проаналізовано результати діагностики даних цінностей у майбутніх психологів.

Ключові слова: моральні цінності, відповідальність, доброзичливість, повага, співчуття, емпатія.

В статье рассмотрены методики определения уровня развития таких моральных ценностей, как ответственность, добродетельность, уважение, сочувствие, и проанализированы результаты диагностики этих ценностей у будущих психологов.

Ключевые слова: моральные ценности, ответственность, добродетельность, уважение, сочувствие, эмпатия.

Ivashchenko O.A. PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF MORAL VALUES DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGISTS

The article deals with the methods for definition of development level of such moral values, as responsibility, benevolence, respect, compassion, and with the analysis of diagnostic results of these moral values of future psychologists.

Key words: moral values, responsibility, benevolence, respect, compassion, empathy.

Постановка проблеми. Для українського суспільства, яке прагне до ефективної співпраці й інтеграції із країнами Європи, актуальною була і залишається проблема розвитку моральних цінностей особистості.

Розглядали поняття «мораль», «цінності», «моральні цінності», визначали й аналізували моральні цінності філософи та психологи, за часів Стародавнього Сходу (Конфуцій) і Античності (Платон, Аристотель, Сократ), наприкінці XIX – на початку XXI ст. (З. Фрейд, К. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс, І. Бех, І. Ващенко, Н. Павлик, С. Рубінштейн, О. Сухомлинська, О. Шкіренко). Однак залишається недостатньо дослідженим питання розвитку моральних цінностей психологів, одним із професійних обов'язків яких є допомога клієнту у формуванні та становленні гармонійної особистості на основі духовних і моральних цінностей.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути методики визначення рівня розвитку таких, на нашу думку, фундаментальних моральних цінностей психолога, як відповідальність, доброзичливість, повага, співчуття, та проаналізувати результати діагностики даних цінностей у майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моральні цінності – це ставлення до себе, до інших людей і до праці на основі критеріїв Добра. Виражаючи потреби не лише всього суспільства, а і кожної його соціальної групи, моральні цінності реалізуються завдяки особистісним і професій-

ним цінностям у міжособистісному спілкуванні та діяльності, тому пов'язані також із виконанням професійних обов'язків. Згідно із цим, у результаті попереднього дослідження нами були виділені такі моральні цінності психологів: відповідальність, доброзичливість, повага, співчуття.

Базовою моральною цінністю психолога є *відповідальність* (почуття обов'язку). За В. Сухомлинським і С. Рубінштейном, відповідальність – це здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль на основі моральних принципів Добра. Для розвитку відповідальності необхідні принциповість і самовладання, працелюбність (потреба докладати всі свої сутнісні сили для створення або перетворення внутрішньої та зовнішньої реальності) тощо. Також є взаємозв'язок відповідальності та поваги до себе й інших, до своєї гідності та людської гідності загалом. Без сумніву, у професійній діяльності психолога необхідні і принциповість, і самовладання, і працелюбність, а особливо повага до людини та відповідальність за принципом «не зашкодь» [4].

Наступною фундаментальною моральною цінністю психолога є *доброзичливість*. За В. Сухомлинським, бути доброзичливим означає бути добрим у почуттях, думках, діях. У поведінці доброзичливість виражається в готовності допомогти, проявити увагу до людей та їхніх потреб і передбачає наявність уміння побачити в Іншому щось

добре. Доброзичлива людина уважна, тактовна, делікатна, уміє вислухати та почути співрозмовника. Отже, доброзичливість сприяє запобіганню конфліктів, стримуванню гніву [4].

Доброзичливість пов'язана з іншими моральними цінностями, такими, як рівність, толерантність, повага, співчуття. Реалізовується доброзичливість у прихильності, благодійності, відсутності критиканства, готовності до співробітництва. Доброзичливість також тісно пов'язана із силою волі: важко зберігати позитивну налаштованість на Іншого, коли під час спілкування виникла загроза нашому Его. Щоб стримати негативні емоції, необхідне вміння свідомо керувати своїми почуттями та думками і водночас вміння аналізувати свої переживання й оцінити ситуацію загалом. На думку В. Сухомлинського, виховувати доброзичливість допомагає залучення дитини до благодійних справ, тоді вона стає уважною до потреб інших людей і водночас вчиться помічати не лише в людях, а і в самому житті те, що варте любові і поваги [4].

Наступною моральною цінністю, потрібною психологу-професіоналу, є *повага* до людей. Для розвитку повноцінної особистості в спілкуванні між людьми повинні переважати стосунки поваги як визнання людської честі та гідності. Честь містить моральну оцінку особи відповідно до її конкретного соціального стану. Гідність призначена особистості як носієві загальнолюдських і водночас особистісних ціннісних властивостей. Бути гідним означає реалізувати духовні цінності добра, справедливості, моральну цінність відповідальності. Згідно із цим, повага як реалізація принципу гідності в спілкуванні передбачає добротворення, справедливість, сумлінне виконання обов'язків і намагання враховувати експектації іншої людини. Людина, яка поважає інших, вдячна, чуйна, толерантна, тактовна, делікатна, уважна, справедлива, благородна, великодушна. Великодушність є вищою формою терпимості та відображає ставлення до іншої людини як до найбільшої цінності. Оскільки повага формується на основі толерантності, рівності, довіри, уважності, чуйності, доброзичливості, ввічливості, то її наявність у міжособистісних стосунках унеможливорює будь-яке обмеження прав особистості, приниження, брутальність, жорстокість, насильство.

Ще однією важливою моральною цінністю є *співчуття*, яке базується на визнанні інтересів і потреб іншої людини та виражається в розумінні її почуттів, думок, наданні моральної підтримки. Прототипом співчуття є властивість реагувати на зміни у внутріш-

ньому світі оточуючих, особливо близьких нам людей, «заражатися» їхніми емоційними станами. Отже, співчувати людині означає поділяти її негативні та позитивні почуття і переживання та прагнути допомогти їй.

Внутрішній світ людини може бути зруйнований стражданнями, але інші люди здатні тактовно підтримати того, хто страждає, тому, на нашу думку, здатність співчувати є однією з найважливіших цінностей психолога.

Форми вияву співчуття визначаються культурними особливостями того чи іншого суспільства. Французький філософ Ж.-Ж. Руссо виділяв у співчутті два взаємопов'язаних елементи: сильне душевне переживання, схоже на душевний стан того, хто страждає (співстраждання), та прагнення зарадити чужому горю, яке стримує надмірний егоїзм особистості.

Співчуття сприяє гуманним стосункам між людьми, уникненню конфліктів і безпечному співіснуванню, тому і є необхідною моральною цінністю психологів.

Діагностику розвитку перелічених моральних цінностей можна здійснювати за допомогою таких методик: методика «Рівень суб'єктивного контролю» (далі – РСК) (адаптація Є. Бажина, О. Голинкіної, О. Еткінда), методика «Доброзичливість у комунікаціях» (за шкалою Кемпбела), опитувальник «Повага» (авторський), методика А. Меграбяна та Н. Епштейна (опитувальник для визначення рівня емпатії).

Методика РСК. Рівень суб'єктивного контролю пов'язаний з усвідомленням і оцінкою власних дій, з почуттям гідності, відповідальності, самоповаги, а також із саморегуляцією, самостійністю та зрілістю особистості. Методика з визначення рівня суб'єктивного контролю поширилася в нашій країні 1984 р. Її авторами були Є. Бажин, О. Голинкіна, О. Еткінд. Вони розробили дану методику на основі шкали Дж. Роттера.

Опитувальник РСК Джуліана Роттера діагностує локалізацію контролю за значущими подіями, інакше кажучи, опитувальник діагностує рівень особистої відповідальності. За допомогою опитувальника можна оцінити рівень суб'єктивного контролю за різними ситуаціями, визначити ступінь відповідальності людини за свої вчинки і своє життя. В основі концепції Дж. Роттера – уявлення про різницю двох локусів контролю – інтернального й екстернального, а отже, наявність двох типів людей – інтерналів і екстерналів. Люди відрізняються тим, як вони пояснюють причини значущих для них подій і де локалізують контроль за ними. Можливі два полярних типи такої

локалізації: екстернальний (зовнішній локус) та інтернальний (внутрішній локус).

Людина з інтернальним типом локусу контролю вважає, що може впливати на реальність завдяки своїм особистим якостям (таким, як компетентність, цілеспрямованість, здібності тощо) і завдяки власній діяльності. Людина екстернального типу впевнена, що її успіхи і невдачі залежать передусім від зовнішніх обставин (умов навколишнього середовища, дій інших людей, випадковостей, везіння чи невезіння тощо). Високий РСК характерний для інтернальної особистості, низький – для екстернальної.

Для збільшення спектра можливих використань опитувальника були розроблені два його варіанти. Варіант А був створений для дослідницьких потреб. Варіант Б був створений для клінічної психодіагностики.

Опитувальник РСК складається із 44 пунктів.

У Дж. Роттера локус контролю вважається універсальним стосовно будь-якого типу ситуацій. Під час розроблення методики РСК російські автори виходили з того, що іноді можливі різні типи локусу контролю в різних ситуаціях. Ця гіпотеза дістала емпіричне підтвердження. Тому розробники теста запропонували виділити в методиці діагностики локусу контролю субшкали: шкалу загальної інтернальності (Із), шкалу інтернальності у сфері досягнень (Ід), шкалу інтернальності у сфері невдач (Ін), шкалу інтернальності у сфері сімейних стосунків (Іс), шкалу інтернальності у сфері професійних стосунків (Іп), шкалу інтернальності у сфері міжособистісних стосунків (Ім), шкалу інтернальності у сфері здоров'я і хвороби (Із).

Високий показник за шкалою загальної інтернальності свідчить про високий рівень суб'єктивного контролю за будь-якими значущими ситуаціями: інтернальний контроль, інтернальна особистість. Такі люди вважають, що більшість важливих подій їхнього життя є результатом їхніх власних вчинків, якими вони можуть керувати, тому інтернальні особистості відчують власну відповідальність за окремі події і за те, як складається їхнє життя загалом.

Низький показник за шкалою Із відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю: екстернальний контроль, екстернальна особистість. Такі люди не усвідомлюють зв'язку між своїми вчинками та значущими подіями в їхньому житті. Вони вважають, що більшість життєвих ситуацій є результатом випадку або діяльності інших людей.

Максимальне значення показників за даною шкалою становить 44, а мінімальне – 0.

Для професійної діагностики найбільш інформативними є результати за шкалою інтернальності у сфері професійних стосунків (Іп). Високі показники за шкалою інтернальності у сфері професійних стосунків виявляють схильність людини сприймати свої дії як важливий чинник організації власної професійної діяльності, своїх стосунків у колективі, свого професійного зростання тощо.

Низькі показники свідчать про те, що в професійній сфері людина надає значення лише зовнішнім чинникам (керівництву, колегам по роботі, різним випадковостям) та ігнорує роль особистої відповідальності за свою професійну діяльність.

Максимальне значення Іп – 8, мінімальне – 0.

Результати за іншими шкалами дозволяють побудувати багатомірний профіль особистості. Узагальнені дані експериментальних досліджень (зокрема за опитувальником Кеттелла) дозволяють виділити такі особливості інтерналів: доброзичливість, самоповагу і повагу до інших, самовладання, самостійність тощо. Їх відрізняє від екстерналів більш позитивна система ставлень до себе і світу та більша усвідомленість сенсів і цілей життя. Екстернали відзначаються підвищеною тривожністю, невпевненістю, конформністю, меншою терпимістю і підвищеною агресивністю, егоїстичністю, емоційною нестійкістю, некомунікабельністю, нещирістю.

Методика «Доброзичливість у комунікаціях» (за шкалою Кемпбела) визначає рівень дружності, спрямованості на інших, позитивного ставлення до людей. В основу методики покладене уявлення про доброзичливість як психічний стан, властивість людини, яка виявляється в емпатії, інтересі до інших, налаштованості на участь у спільній діяльності та на спільне вирішення задач. Тест складається з восьми пар тверджень, серед яких потрібно обрати одне. Тривалість тестування: 5–10 хвилин.

Методика повною мірою розкриває суть доброзичливого ставлення до людей як готовності особистості сприяти благу оточуючих, як зичення всім добра.

Достатній рівень доброзичливості передбачає схильність цілком довіряти людям, вірити в їхню чесність і порядність (якщо нема доказів іншого), допомагати їм, встановлювати в більшості ситуацій насаперед дружні стосунки, почувати себе в безпеці під час спілкування і взаємодії з оточуючими (такі риси допомагають психологу налагодити контакт із клієнтом).

Опитувальник «Повага» був розроблений на основі уявлень про повагу

як здатність до визнання людської честі та гідності (рівність у стосунках), до відповідальності, до емпатії, тактовності, довіри, інтересу до справ, почуттів, переживань співрозмовника, вміння вислухати, врахування інтересів іншого в спілкуванні та діяльності.

Люди з високими показниками поваги характеризуються такими властивостями: чуйність, уважність, довірливість, доброзичливість, здатність підтримувати дружні стосунки, готовність прийти на допомогу. Люди із середнім рівнем розвитку поваги мало довіряють людям, але проявляють тактовність, ввічливість, самовладання. Люди з низьким рівнем розвитку поваги в міжособистісних стосунках мають деякі проблеми через прояви егоїзму, неухважності до потреб та інтересів співрозмовника, нетактовності, недовіри.

Методика А. Меграбяна та Н. Епштейна (опитувальник для визначення рівня емпатії). У професійній діяльності психолог реалізує співчуття завдяки емпатії, тому рівень розвитку співчуття можна визначити за допомогою опитувальника А. Меграбяна.

Як індивідуально-психологічна якість емпатія характеризує здатність людини співчувати та співпереживати. Емпатія становить ядро комунікації. У комунікаційній діяльності вона допомагає гармонізувати міжособистісні стосунки, робить поведінку людини соціально зумовленою. Розвинута емпатія – один із важливих чинників успіху в тих видах діяльності, які потребують сприйняття світу партнера в спілкуванні: у психології, соціальній роботі, педагогіці, медицині, журналістиці, мистецтві.

Опитувальник для визначення рівня емпатії був розроблений Альбертом Мегра-

бяном (Albert Mehrabian), модифікований Н. Епштейном 1972 р. та адаптований російською мовою Ю. Орловим і Ю. Ємельяновим у 1986 р. У його основу було покладене уявлення про емоційну емпатію як здатність співпереживати людям, відчувати те, що відчувають інші, перебувати в тих самих емоційних станах, ідентифікувати себе з ними. Як показали дослідження, емоційна емпатія пов'язана зі станом здоров'я людини, з її соціальною адаптивністю і відображає рівень розвитку навичок взаємодії з іншими людьми.

Люди з високими показниками за шкалою емпатії характеризуються такими властивостями: емоційність, прояви альтруїзму в реальних вчинках, схильність надавати людям діяльну допомогу, доброзичлива поведінка (здатність підтримувати та скріплювати дружні стосунки), оцінка позитивних соціальних рис як важливих, моральність.

Люди із середнім рівнем розвитку емпатії в міжособистісних стосунках схильні оцінювати інших за їхніми вчинками, а не довіряти своїм враженням. Вони добре контролюють власні емоційні прояви, але мають труднощі в прогнозуванні розвитку стосунків між людьми.

Люди з низьким рівнем розвитку емпатії в міжособистісних стосунках важко встановлюють контакти з іншими, некомфортно почувають себе у великих компаніях, не розуміють емоційних проявів і вчинків людей, часто не знаходять взаєморозуміння з оточуючими. Вони більш продуктивні в індивідуальній роботі, ніж у груповій, схильні до раціональних рішень, цінують інших за ділові якості та ясність розуму, а не за чутливість, емоційність.

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів розвитку моральних цінностей у студентів-психологів 1-го, 2-го, 3-го курсів (у %) n = 218

Моральні цінності психологів	Рівні розвитку моральних цінностей психологів	Розподіл студентів за курсами		
		1 курс (n = 143)	2 курс (n = 43)	3 курс (n = 32)
Відповідальність	Високий	46	51	56,2
	Середній	39	37	34,4
	Низький	15	12	9,4
Доброзичливість	Високий	68	53	72
	Середній	32	47	28
	Низький	0	0	0
Повага	Високий	22	21	31
	Середній	68	67	63
	Низький	10	12	6
Співчуття	Високий	13	7	9,4
	Середній	79	81	84,4
	Низький	8	12	6,2

Результати діагностики (первинна обробка даних) рівня розвитку моральних цінностей у майбутніх психологів (студенти 1–3-го курсів ФСПО Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та психологічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди), проведеного з використанням вищезазначених методик, можна відобразити в таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці 1, за рівнем розвитку таких моральних цінностей, як відповідальність, доброзичливість, повага, співчуття, студенти 3-го курсу посідають перше місце (за більшою кількістю студентів із високим рівнем розвитку даних цінностей), студенти 2-го курсу – третє місце, студенти 1-го курсу – друге місце. Виняток становить розвиток відповідальності. Це можна пояснити віковими особливостями. Активізація розвитку відповідальності (особливо відповідальності за іншого, за клієнта) відбувається в юності, тому на 1-му курсі найменше студентів із високим рівнем її розвитку, але помітна тенденція до їх збільшення з кожним роком. Що стосується доброзичливості, то, очевидно, на розвиток даної моральної цінності впливає професійне самовизначення, яке залежить від спрямованості на людей (тип професії психолога «людина – людина»), тому в майбутніх психологів виявлено лише високий і середній рівень розвитку доброзичливості.

Висновки із проведеного дослідження. На основі аналізу наукової літератури нами з'ясовано, що відповідальність, доброзичливість, повага, співчуття (емпатія)

є необхідними моральними цінностями для психологів, а такі методики, як: «Рівень суб'єктивного контролю» (адаптація Є. Бажина, О. Голинкіної, О. Еткінда), «Доброзичливість у комунікаціях» (за шкалою Кемпбела), опитувальник «Повага», методика А. Меграбяна і Н. Епштейна (опитувальник для визначення рівня емпатії), визначають рівень їх розвитку.

Аналіз результатів діагностики моральних цінностей у майбутніх психологів виявив вплив на розвиток даних цінностей вікових особливостей і професійного самовизначення (залежно від спрямованості особистості).

У подальших дослідженнях модель моральних цінностей психологів може доповнюватися, також потрібно підбирати валідні та надійні методики для діагностики рівня їхнього розвитку; крім того, варто брати до уваги не лише вікові чи професійні особливості, а й інші чинники розвитку моральних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волков Ю. Личность и гуманизм. М.: Пресс-аспект, 1999. 226 с.
2. Рубинштейн С. Основы общей психологии. СПб.: Изд-во «Питер», 1999. 720 с.
3. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ, 2006. 43 с.
4. Сухомлинский В. Избранные произведения: в 5-ти т. / под ред. А. Дзевежин и др. К.: Видавництво «Радянська школа», 1979–1980.
5. Чернокозова В., Чернокозова И. Этика учителя. Педагогическая этика. К.: Видавництво «Радянська школа», 1969. 224 с.